Romanoslavica vol. XLVI, nr. 2

RELAȚIA DINTRE ARTĂ ŞI DUMNEZEU, ÎN CONCEPȚIA LUI N.V. GOGOL. STUDIU DE CAZ: NUVELA *PORTRETUL*

Ciprian NIȚIŞOR

Nikolai Gogol's understanding of Art, Beauty, the role of the Artist in society, were strongly influenced by his religious beliefs. In his well-known novel, *The Portrait,* his views appear to be more transparent than in the others. For Gogol, the Artist has a huge responsibility, for his Art has the role of turning people towards God. The Painter himself should have a clean soul, because his Art depends on the purity of his soul. The one who does not fulfill his talent sins against God, since his talent is a gift from the Provicence. The purpose of this essay is to review all these ideas, as they are suggested in the novel *The Portrait.*

Key-words: Gogol, *The Portrait*, Art, Artist, Talent, God, Religion.

Mai bine încercați să vedeți în mine
creştinul şi omul, decât literatul.

Gogol, scrisoare mamei,1844

Arta şi funcția artei au fost dintotdeauna printre cele mai controversate probleme filosofice. Dacă funcția artei este aceea de a exprima *frumosul*, ce este atunci *frumosul?* Având în vedere că o astfel de noțiune nu pare sa aibe o valoare obiectivă, care este instanța care poate aprecia ce este frumos şi ce nu?[1] Există un ideal universal de puritate, frumusețe şi armonie pe care artistul trebuie să tindă să il atingă?[2]

Aceste întrebări se regăsesc şi în creația lui N.V. Gogol, revenind progresiv în opera sa, ca laitmotiv, şi găsindu-şi expresia sub formă artistică în nuvele precum *Vii, Nevski Prospekt, Portretul,* sau în articolele *Câteva cuvinte despre Puşkin, Sculptura, pictura si muzica, Despre arhitectura vremurilor noastre, Ultima zi a oraşului Pompei, Despre cântecele maloruse*. Gogol a fost puternic influentat de religiozitatea sa, ce

[1] Julia Didier, *Dictionnaire de la philosophie*, Larousse, 1984, p.22.
[2] *Idem*, p. 23.

BDD-A24177 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:42 UTC)

căpătase o notă dramatică spre sfârşitul vieţii, făcându-l pe criticul K. Mociulski să afirme: „Drama lui Gogol începe odată cu acel moment în care aude glasul dumnezeiesc, dar nu poate urma chemarea, aceea de a apuca drumul ascetismului”[1]. În consecinţă, această orientare sufletească nu putea să nu se reflecte în creaţia artistică gogoliană, elementul religios capătând o deosebită pregnanţă.

Acest eseu îşi propune să urmărească viziunea lui Gogol despre artă şi Dumnezeu, aşa cum transpare ea din nuvela *Portretul.* Deşi această nuvelă a fost publicată în două versiuni diferite, prezentul studiu are la bază a doua variantă, cea care reflectă rezultatul căutărilor scriitorului ajuns la maturitatea artistică.

Nuvela *Portretul* este structurată în două părţi complementare. Prima, derulându-se în epoca contemporană scriitorului, este povestea vieţii tânărului si talentatului pictor Ceartkov. Acesta achiziţionează dintr-o prăvălie portretul unui bătrân, ai cărui ochi par să fie vii: „Erau vii cu adevărat, priveau din portret, stricându-i armonia prin ciudata lor putere de viaţă”, „Asta nu mai era o copie fidelă a naturii, era expresia ciudată de pe faţa unui mort ieşit din mormânt”. Odată ce acest tablou ajunge în atelierul lui Ceartkov, nenumărate întrebări despre soarta sa grea revin obsesiv în mintea artistului. În mod firesc, varianta uşoară de a câştiga bani se cristalizează ca soluţie a nevoilor sale. Ceartkov cedează ispitei materiale şi ajunge un bogat pictor, pierzându-şi talentul, tocit în executarea de portrete mondene. După ce vede la o expoziţie capodopera unui artist, îşi înţelege greşeala irversibilă şi moare cuprins de remuşcări şi invidie faţă de artiştii al căror talent a înflorit. Partea a doua a nuvelei descrie viaţa unui pictor din secolul al XVIII-lea, care şi-a împlinit vocaţia artistică. După ce zugraveşte portretul unui cămătar care se zvoneşte că ar fi însuşi diavolul, acesta îşi pierde harul creator. După greşeala comisă, pictorul alege calea ascetismului, se dedică postului şi rugăciunii. Dupa mulţi ani îşi redobândeaşte talentul şi creează o capodoperă. Dar, ceea ce este mai important, trăieşte revelaţia despre esenţa şi rolul artei. El transmite aceste învăţăminte fiului său, la rândul lui pictor, rugându-l, în acelaşi timp, să distrugă acel portret care „trece din mână în mână şi lasă în urmă numai chinuri, sădeşte în inima pictorilor ură neagră împotriva semenilor, dorinţa răutăcioasă de prigoană şi hulă”. Acest portret este cel descoperit de Ceartkov în prima parte a nuvelei. Prin pilda pe care o concentrează, a doua parte a povestirii are caracterul unui comentariu filosofic la prima.

Nuvela *Portretul* tratează problema artei, a talentului, a împlinirii talentului. Tratează, dupa criticul Karlinski, conflictul dintre „demonul materialismului şi valorile spirituale pe care arta le întruchipează”[2]. Nuvela ridică în acelaşi timp trei mari întrebări: Opera de artă are origini divine sau demonice? Care este esenţa şi scopul artei? Ce rol îi revine artistului în societate?

---

[1] К. Mociulski, *Духовный путь Гоголя,* YMCA PRESS, Paris 1976, p. 55.

[2] *Apud* Ann Marie Basom, *The fantastic in Gogol's two versions of fantastic*, „The Slavic and East European Journal”, vol. 38, nr. 3 (Toamna, 1994), p.420 (www.jstor.com)

BDD-A24177 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:42 UTC)

În ce constă taina frumuseții? – se întreabă Gogol în *Vii*, formulând în același timp răspunsul în nuvela *Nevski Prospekt*: „frumusețea este de origine divină, dar, în nimicnicia vieții noastre, ea este schimonosită de «duhul iadului». O astfel de viață nu trebuie acceptată. Dacă artistul are de ales între himeric şi material, atunci va alege himericul. Şi [în *Vii]* Gogol atinge idealismul estetic absolut: «Mai bine era ca tu, frumoaso, să nu fi existat! Să nu fi trăit în lumea asta, să fi fost rodul inspirației unui pictor»"[1].

În prima versiune a nuvelei *Portretul*, pictorul ascet îi spune fiului:

> Minunează-te, fiul meu, de îngrozitoarea putere a diavolului. El caută să pătrundă pretutindeni: în toate treburile noastre, în gândurile noastre şi până şi în inspirația pictorilor. Nenumărate vor fi victimele acestui duh al infernului, care trăieşte pe pământ, fără chip şi nevăzut. Acesta e spiritul întunecat care pătrunde în noi chiar şi în clipa când avem gândurile cele mai curate şi mai sfinte.

Aceste cuvinte concentrează problema artei:

> Dacă răul este atât de puternic şi dacă în lume el inflăcărează gândirea şi chiar inspirația artistului, atunci cu atât mai grea şi mai primejdioasă este responsabilitatea acestuia, ca geniu care poate deveni, fără ca el însuşi să-şi dea seama, o unealtă a antihristului. Dar cine trasează granița dintre bine şi rău în artă? Prin ce dovezi de netăgăduit poate artistul să conchidă că inspirația lui a fost una neprihănită şi că nu s-a lăsat ispitit de încântări vremelnice?[2]

In nuvela *Portretul,* când artistul din secolul al XVIII-lea îl picteaza pe cămătar, el surprinde nu frumusețea divină ci forțele „diavoleşti". Cămătarul, numit antihrist, este simbolul banilor, al banilor dobândiți pe căi necurate. Ceartkov, la rândul său, cade pradă forțelor demonice atunci când îşi vinde talentul în schimbul banilor şi ai gloriei lumeşti. Psihicul omului este singura cale de pătrundere în lume a păcatului. K. Mociulski sublinia faptul că, în anumite povestiri (*Vii, Taras Bulba, Nevski Prospekt* sau *Însemnările unui nebun*), Gogol tratează problema interdependenței dintre rău, iubire si frumos: „Cu mare acuitate [Gogol] intuieşte tragismul iubirii şi dualitatea frumuseții în lume, şi cu mult timp înainte de Dostoievski percepe două idealuri: idealul Madonei şi idealul Sodomei"[3].

Rolul artei nu se epuizează odată cu crearea frumuseții, ci trebuie să trezească în oameni sentimente nobile si înălțătoare: „Ea [opera de artă] nu poate sădi revolta în suflet, ci se înalță pururea către Dumnezeu ca rugăciune tremurătoare". Artistul este un liant între Dumnezeu şi oameni. În viziunea lui Gogol, artistul este în slujba providenței şi îi revine rolul de a crea frumosul, perfecțiunea, idealul. Talentul este cel mai prețios

[1] Mociulski, *op.cit.*, p.33.
[2] *Idem,* p.34.
[3] *Ibidem*, p.28.

BDD-A24177 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:42 UTC)

dar al lui Dumnezeu, iar artistul are datoria de a-şi împlini harul creator. Menirea sa este aceea de a dovedi oamenilor existenţa lui Dumnezeu şi de a-i aduce pe drumul credinţei. Va fi ajutat în acest scop de propria lui credinţă şi de talentul său, sursă a perfecţiunii şi frumuseţii: „arta dă omului ideea de rai ceresc şi dumnezeiesc, şi asta e de-ajuns pentru a fi pusă mai presus de toate celelalte lucruri", spune Gogol în *Portretul.* El încearcă să apropie arta şi religia, stabilind că neîncetata tendinţă a creaţiei artistice ar trebui să fie aceea de pilon al credinţei religiose.

> Dumnezeu – spunea D. Merejkovski – este infinitul, sfârşitul şi începutul existenţei; diavolul este negarea lui Dumnezeu şi, prin urmare, negarea oricărui început şi a oricărui sfârşit; diavolul este începutul şi neterminatul care se dă drept neînceput şi infinit; diavolul este mijlocul numenal al existenţei, negarea tuturor profunzimilor şi culmilor, este platitudinea eternă, veşnica trivialitate. Unicul obiect al creaţiei gogoliene este diavolul chiar în acest sens, adică drept manifestare a „nemuritoarei trivialităţi omeneşti", observată dincolo de toate condiţiile de timp şi de spaţiu – de istorie, popor, stat, societate – manifestarea răului indiscutabil, etern şi universal; trivialitatea sub *specie aeterni*[1].

Dacă diavolul este negarea divinităţii, prin urmare, negarea oricărei ordini şi a oricărui talent, atunci orice orientare creatoare în altă direcţie decât cea divină reprezintă negarea lui Dumnezeu. Un artist care îl neagă pe Dumnezeu respinge principiul ordini universale. Respinge valorile spirituale, prin urmare chemarea sa de artist creator. După criticul Karlinski, Ceartkov a căzut pradă demonului materialismului, întruchipat de societate. Între chemarea divină şi dorinţa de succes lumesc, a ales calea mai uşoară. Contrar lui Ceartkov, după ce îl pictează pe cămătar, artistul secolului al XVIII-lea alege calea ascestismului, a postului şi a rugăciunii, talentul îi revine şi reuşeşte să creeze o capodoperă. Înţelege, în acelaşi timp, în ce constă esenţa artei: pentru a crea frumosul, artistul trebuie la rândul său să aibe un suflet frumos: „Cine are talent, trebuie să fie mai curat la suflet decât toţi. Ceea ce se iartă altora nu se iartă celui ce are talent"; „Viata lui trebuie sa fie atît de desăvârşita, pe cât este şi arta lui"[2]. Există deci o interdependenţă între curăţenia vieţii spirituale a artistului şi desăvârşirea artei sale. Pentru Gogol, „a fi în slujba frumosului este un act moral şi o faptă religioasă"[3].

Unii critici au insistat asupra dimensiunii fantastice a nuvelei, subliniind forţa supranaturală a portretului. Portretul ar fi acel *fenomen* din arhitectura nuvelei fantastice, aşa cum a fost definit el de Joël Malrieu. Ei au văzut în tablou elementul care, rămânând în limitele realului posibil, influenţează decisiv destinul personajului literar. Acest aspect era însă mult mai evident în prima versiune a povestirii, când natura demonică a portretului este potenţată de cuvintele pe care bătrânul din ramă i le spune lui Certkov:

[1] Dmitri Merejkovski, *Gogol şi Diavolul,* Editura Fides, 1996.
[2] Mociulski, *op.cit.,* p.65.
[3] *Idem*.

BDD-A24177 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:42 UTC)

„Nu te teme de mine! Noi doi nu ne vom despărți niciodată. [...] Cu cât mai multe tablouri ai să faci pe zi, cu atât mai mulți bani vei avea în buzunar şi cu atât mai multă glorie! [...] Am să-ți dau şi bani. Numai vino la mine" Aceste cuvinte, în corelație cu soarta ulterioară a pictorului, fac evident pactul cu diavolul. Tot în versiunea *Arabescuri*, tabloul ajunge în atelierul artistului, contrar voinței sale. Astfel, s-ar evidenția faptul că tânărul nu este stăpân pe propriul destin, fiind sub influența forțelor necurate. Odată cu cea de-a doua variantă a nuvelei, elementul supranatural slăbeşte, portretul cămătarului este doar martor la cele întâmplate, doar asistă, nu intervine. Nuvela lui Gogol lasă astfel loc unei interprătari psihologice a evenimentelor. Prin urmare, căderea lui Ceartkov ar avea două surse: prima dintre ele s-ar localiza în tentațiile lumeşti, cea de-a doua ar fi însăşi natura slabă a pictorului. Este încurajată pendularea perpetuă a cititorului între o explicație naturală, psihologică, a faptelor şi acceptarea elementului fantastic în viața personajului, aceasta fiind una dintre condițiile genului fantastic, conform definiției lui Tzvetan Todorov. Explicația psihologică a evenimentelor din viața lui Ceartkov încurajează mai puternic speculațiile filosofice privind menirea artistului.

Opoziția Dumnezeu-diavol capătă o notă mult mai subtilă în ce-a de-a doua versiune a *Portretului*. Dacă originea căderii în păcat a artistului Ceartkov este în tentațiile lumeşti, atunci societatea, este o sursă de corupere a celor inocenți, este deci încarcată cu forțe demonice. Alegând drumul monden, care implică pierderea talentului, Ceartkov încetează a mai fi un reprezentant al lui Dumnezeu. Alegând să-şi vândă forța creatoare în schimbul banilor şi al gloriei, pictorul respinge ideea că talentul său ar fi un har divin şi un dar de la providență. Artistul care se îndoieşte de harul său creator se îndoieşte de Dumnezeu. A respinge darul lui Dumnezeu, înseamnă a-l respinge pe Dumnezeu, a respinge existența Sa. Aceasta este esența nuvelei *Portretul*.

Bibliografie:

Basom Ann Marie, *The fantastic in Gogol's two versions of fantastic*, „The Slavic and East European Journal", vol. 38, no.3 (Toamna, 1994), (www.jstor.com)

Didier Julia, *Dictionnaire de la philosophie*, Larousse, 1984

Dilaktorskaia, O.G., *Фантастическое в «Петербургских повестях» Н.В. Гоголя,* Издательство Дальневосточного Университета, Vladivostok, 1986

Гоголь как явление мировой литературы, ИМЛИ РАН, Moscova, 2003

Gogol, N.V., *Opere in 6 volume*, Ed. Cartea Rusă, Bucureşti, 1956

Gogol, N.V., *Собрание сочинений в шести томах*, Государственное Издательство, Художественной Литературы, Moscova, 1952

Gukovski, G.A., *Реализм Гоголя,* Государственное Издательство Художественной, Литературы, Moscova, 1959

BDD-A24177 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:42 UTC)

Hrapcenko, M.B., *Творчество Гоголя,* Советский Писатель, Moscova, 1956

Malrieu, Joel, *Le fantastique,* Paris, Hachette, 1992

Mann, Iuri, *Поэтика Гоголя,* Издательство «Художественная литература», Moscova, 1988

Merejkovski, D., *Gogol şi diavolul,* Ed. Fides, 1996

Mociulski, K., *Духовный путь Гоголя,* YMCA PRESS, Paris, 1976

Petrişor, Marcel, *Gogol – Paradoxurile literaturii moderne*, Ed. Institutul European, Iaşi, 1996

Raicu, Lucian, *Gogol sau fantasticul banalităţii,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1974

Stepanov, H.A., *H.B. Гоголь. Творческий путь,* Государственное Издательство, Художественной Литературы, Moscova, 1955

Tritter, Valérie, *Le fantastique,* Paris, Ellipses, 2001

Troyat, Henry, *Gogol,* Paris, Flammarion, 2001

BDD-A24177 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:42 UTC)